

ปักษะมนุษยศาสตร์

ห้อม : ภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติของชนเผ่ากระตู่
บ้านห้วยหนูใต้ เมืองเล่างาม แขวงสาละวัน สปป.ลาว

มนันยา จามน้อยพรหม¹
Mananya Jamnoiprom

¹ นักถ่ายภาพและนักเขียนสารคดี

จากการเดินทางที่ช่องเม็กจังหวัดอุบลราชธานี เข้าสู่สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทางปากเซไปยังแขวงสาละวัน บ้านห้วยหนูใต้ เมืองเล่างาม ผู้เขียนได้ลงพื้นที่สัมผัสวิถีชีวิต ชนเผ่ากระตู่เป็นเผ่าหนึ่งของลาวเทิงในเขตลาวตอนใต้ ตามเอกสารศูนย์กลางแนวลาวยุโรปได้กล่าวถึง บรรดาชนเผ่าใน สปป.ลาว ซึ่งจัดพิมพ์โดยกรมชนเผ่า กล่าวถึงชนเผ่ากระตู่ว่า ชนเผ่ากระตู่เป็นชนเผ่าหนึ่งที่ตั้งถิ่นฐานภูมิลำเนาอยู่ใน สปป.ลาว มาหลายร้อยปีแล้ว ประวัติความเป็นมาและต้นกำเนิดของชนเผ่าจะคล้ายคลึงกับชนเผ่าอื่นๆ ที่อยู่ในกลุ่มภาษามอญ-เขมร ซึ่งผู้เขียนสันนิษฐานว่า ได้อพยพและเคลื่อนย้ายมาจากภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย และบริเวณตอนใต้ของจีน เพราะอยู่เขตนี้นักภาษาศาสตร์มีกลุ่มคนที่พูดภาษามอญ-เขมรอยู่

สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวได้วางแนวทางทิศทางด้านวัฒนธรรมด้านการปกป้องวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ คือวัฒนธรรมดั้งเดิมและประเพณีอันเป็นเอกลักษณ์ ของชนเผ่าต่างๆด้วยการกำหนดทิศทางดังนี้ สืบต่อและส่งเสริมขยายวัฒนธรรมของชาติและขยายประชาชน, การพิจารณาปรับเอาวัฒนธรรมอันดีงามของต่างชาติ, ผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรม ศิลปะ วรรณคดี, การจัดวัฒนธรรมที่ไม่ดีจากภายนอก, ส่งเสริมพรสวรรค์และความสามารถของคนในการประดิษฐ์ตกแต่ง และจัดความเห็นแก่เงิน โดยไม่คำนึงถึงนโยบายของพรรคและวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ

ภาพประกอบที่ 1 ศูนย์จำหน่ายผลิตภัณฑ์ทอผ้าชนเผ่ากระตู่ บ้านห้วยหนูใต้ เมืองเล่างาม

การกำหนดทิศทางด้านวัฒนธรรมค่อนข้างชัดเจน จะปกป้องรักษาวัฒนธรรม โดยที่ไม่ปิดกั้นความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเทคโนโลยี แต่จะกำจัดวัฒนธรรมไม่ดีจากภายนอก ความเจริญทางสังคมและความเจริญทางเทคโนโลยีมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เราจะปฏิเสธไม่ได้ว่า นี่คือการก้าวข้ามวัฒนธรรมซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ในสถานที่ๆ เราเข้าไป วัฒนธรรมประเพณีบางอย่างเริ่มสูญหาย ถูกดัดแปลงให้เข้ากับสภาพปัจจุบัน วิถีชีวิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไปในทางธุรกิจมากขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม ทุกอย่างต้องมีส่วนเกี่ยวพันกันและกัน การที่มีนักท่องเที่ยวเขาไปชม และให้ความสนใจในวัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชนเผ่า ถึงจะเป็นไปในทางธุรกิจบ้างในบางส่วน แต่การที่เราซื้อผลิตภัณฑ์ของชนเผ่าไม่ว่าจะเป็นเครื่องจักสาน ผ้าทอต่างๆ ถือเป็นการให้คุณค่าแก่ผลิตภัณฑ์ชิ้นนั้น ถึงแม้ว่าผ้าที่ทอด้วยมือชิ้นนั้นจะไม่ค่อยได้ใช้สวมใส่ในชีวิตประจำวันของผู้คนในชนเผ่า แต่เมื่อมันสามารถพัฒนาจากผ้าที่เคยทอเพื่อใช้สวมใส่ในอดีต กลายเป็นสินค้าที่เป็นที่ต้องการของนักท่องเที่ยว ถือเป็นแนวทางในการสนับสนุนให้ชาวบ้านสืบสานอนุรักษ์ภูมิปัญญาอีกทาง สิ่งหนึ่งที่ถือว่าเป็นสินค้าที่มีเอกลักษณ์ของชนเผ่ากระตู่ บ้านห้วยหนูใต้ เมืองเล่างาม ที่แสดงถึงภูมิปัญญาของชนเผ่า คือ หัตถกรรมการทอผ้าด้วยการย้อมสีจากวัสดุธรรมชาติ

ภาพประกอบที่ 2 การทอผ้าโดยใช้สีธรรมชาติของชนเผ่ากระตู่ บ้านห้วยหนูใต้ เมืองเล่างาม

ผ้า เป็นของใช้จำเป็นสำหรับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย ในวิถีชีวิตของคนไทผ้าถูกใช้เป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น เป็นเครื่องแต่งกาย เครื่องนุ่งห่มป้องกันความหนาว และอันตรายบางประการ รongnang รongnon ปุคูลุม ใช้ในพิธีกรรม ตามศาสนาของชนเผ่า ถือใช้เป็นเครื่องที่ใช้ในการจำแนกกลุ่ม เครื่องแต่งกายของคนไทในกลุ่มต่างๆ มีสีและลวดลายบางอย่างแตกต่างกัน เป็นอัตลักษณ์อย่างหนึ่งของแต่ละกลุ่มที่สามารถจำแนกเป็นกลุ่มย่อยต่างๆ ผ้าเป็นเครื่องบ่งบอกฐานะทางเศรษฐกิจ แสดงออกด้วยการผลิตและการเลือกใช้วัตถุดิบอย่างดี เป็นเครื่องแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น ใช้ผ้าเป็นสินค้า เป็นของขวัญของกำนัล และเป็นค่าสินสอดในพิธีแต่งงาน นอกจากนี้ผ้ายังถูกเป็นเครื่องวัดคุณสมบัติของผู้หญิง ผู้หญิงต้องฝึกฝนการทอผ้าตั้งแต่แรกรุ่น โดยแม่หรือญาติที่เป็นผู้หญิงฝึกหัดให้ทอผ้าสำหรับใช้ในครอบครัว และเตรียมไว้ในการแต่งงานของตนเอง รวมทั้งเพื่อสร้างคุณค่าให้กับตัวเอง

คนในสมัยโบราณได้วิธีการย้อมสีผ้า ทั้งในแบบที่เป็นผสมกับน้ำ และแบบที่ใช้เนื้อสีโดยตรงขึ้น ทำให้เกิดประเภทของสีย้อมต่างๆ การย้อมในยุคแรกๆ นั้นมักจะเป็นการย้อมเย็น การที่จะให้สีเข้มจะต้องทำการย้อมนับสิบครั้งขึ้นไป หรือมีการแยกน้ำย้อมมากขึ้นต้องจุ่มสีแล้วตากแห้งก่อนที่จะจุ่มสีใหม่ และนำไปตากอีกรอบ ทำเช่นนั้นจนกว่าจะได้สีเข้มตามต้องการ ภาชนะหรืออุปกรณ์ในการย้อมนั้นเป็นสิ่งที่หาได้ง่ายๆ เช่น กะลามะพร้าว เปลือกหอย ขันที่ทำจากน้ำเต้า เป็นต้น สำหรับคนโบราณนั้น การย้อมผ้าไม่ใช่สิ่งที่ทำกันได้ทุกคน ถ้าต้องการย้อมให้ได้สีติดทนถาวรจำเป็นต้องใช้ความสามารถและประสบการณ์พอควร จากการลงพื้นที่ได้พบวิธีการย้อมผ้าจากสูตรธรรมชาติของบ้านห้วยหนูใต้ เมืองเล่างามที่ใช้ต้นหอมในการย้อมสีผ้า ซึ่งในภาคอีสานของเราการย้อมผ้าด้วย ต้นหอมเป็นภูมิปัญญาที่แทบจะไม่หลงเหลืออยู่แล้ว

ภาพประกอบที่ 3 ต้นหอมที่ปลูกบริเวณหมู่บ้านห้วยหนูใต้และการหมักต้นหอม

ภาพประกอบที่ 4 ผ้าที่นำไปย้อมเสร็จแล้วผ้าที่ยกเป็นม้วนเตรียมสำหรับการนำไปทอผ้า

หม้อห้อม หรือ ม่อฮ่อม หมายถึง พืชล้มลุกชนิดหนึ่งตระกูลคราม มีสีน้ำเงินเข้มที่ได้จากการย้อมด้วยต้นห้อมในหม้อดิน จึงเรียกว่า “หม้อห้อม” หม้อฮ่อม จัดเป็นเครื่องแต่งกายพื้นบ้านของไทย ตั้งแต่ไทลื้อในสิบสองปันนา ลาวในประเทศลาว ไทล่านนา และบ้านห้วยหนูใต้ เมืองเล่างามเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ยังรักษาภูมิปัญญาในการย้อมสีจากต้นฮ่อม ขั้นตอนในการทำผ้าหม้อห้อม มีวัตถุดิบและอุปกรณ์ในการทำ คือ ต้นห้อมสำหรับทำสีย้อมผ้า ผ้าสีขาว น้ำด่าง ปูนขาว โองหรือหม้อดิน ปิ๊บ กะละมัง ตะกร้า กระทะ ขั้นตอนการทำผ้าหม้อห้อมเริ่มจาก การทำสีครามจากต้นห้อมตัดต้นห้อมนำกิ่งและใบมาทำเป็นมัดๆ นำใบและกิ่งที่มัดไว้ไปแช่น้ำเปล่าไว้ 2 คืน เมื่อแชครบ 2 คืนแล้ว นำกากต้นห้อมออก นำปูนขาวผสมกับน้ำที่แช่ได้ แล้วตีให้เกิดฟอง เติมน้ำปูนขาวจนกว่าฟองที่ได้จะเป็นสีน้ำเงิน ทิ้งให้น้ำที่ได้ตกตะกอนหรืออาจจะใช้ผ้าขาวบางกรอง นำหัวครามที่ได้นั้นมาผสมกับน้ำด่าง (น้ำด่างได้มาจากการกรองน้ำขี้เถ้าที่ได้จากการหุงต้ม) และนำปูนขาว ใส่ลงไปในหม้อ นำผ้าย มาทำความสะอาดแช่น้ำ ไว้ 2 คืน นำผ้าที่ทำความสะอาดแล้วมาย้อมในหม้อ นำผ้าที่ย้อมเสร็จแล้วไปตากให้แห้งแล้วขยี้ให้ทั่วผ้าประมาณ 10-15 นาที นำมาย้อมแล้วนำไปตาก 3-4 ครั้งขึ้นอยู่กับสีที่ต้องการ ถ้าต้องการสีที่เข้มมาก ก็ย้อมให้นานครั้ง สีนั่นๆ ที่ได้มีการย้อมสีธรรมชาตินั้นจะได้จากใบไม้และเปลือกไม้ เช่น สีเหลืองที่ได้จากขมิ้น สีแสดที่ได้จากผลของต้นแสด สีดำที่ได้จากถ่านและผลมะเกลือ ลักษณะการทอผ้าของชนเผ่าทางใต้จะแตกต่างจากกลุ่มลาวลุ่มทั่วไปที่ใช้กี่กระตุก และพืม แต่พวกเขาจะใช้ไม้ร้อยเส้นผ้าสลับสีตามใจชอบ แล้วใช้เท้าย่นมัดผ้าย่นหนึ่งอ้อมหลังซึ่งการทอแบบนี้ต้องใช้ความอดทนมาก เพราะต้องนั่งเหยียดขาเป็นเวลานานๆ มีการนำเอาตะกั่วมาถักเป็นลวดลายผสมเข้าไปอีกด้วย การทอผ้าของชนเผ่ากระตู่ถือว่าเป็นผ้าที่มีความงาม

และมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ที่เกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้าน ที่รังสรรค์โดยการเอาวัตถุดิบจากธรรมชาติมาขัดย้อมผ้าฝ้ายสีชาวธรรมชาติให้เกิดสีสันและลวดลายสวยงามแบบธรรมชาติ มีเอกลักษณ์ น่าสวมใส่ และเป็นผ้าที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ไว้ให้รุ่นลูกรุ่นหลานได้สืบทอดต่อไป

จากการลงพื้นที่ของหมู่บ้านห้วยหนูใต้จะเห็นได้ว่าการทอผ้าของหมู่บ้านนี้ยังรักษาภูมิปัญญาในการทอผ้าเป็นอย่างดี แต่ก็มีบางส่วนที่มีการปรับเปลี่ยนลวดลายและการใช้สีตามความนิยมของนักท่องเที่ยว การใช้วัตถุดิบสำเร็จรูปเพื่อให้ผลิตได้จำนวนมากๆ และรวดเร็ว ผ้าผลิตใหม่บางผืนผลิตได้ใกล้เคียงกับผ้าเก่า ทั้งฝีมือการเก็บลวดลายและสีสันสวยงาม การใส่ลวดลายโดยไม่มีแบบแผน และใช้วัตถุดิบสำเร็จรูปแทน ซึ่งถือเป็นเรื่องที่น่าห่วงเป็นอย่างมากถ้าอิทธิพลของการท่องเที่ยวจะเข้ามาทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิมมากกว่าที่จะอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาดั้งเดิมไว้ในฐานะนักท่องเที่ยวเราควรหันกลับมาสร้างจิตสำนึกให้เห็นคุณค่าและส่งเสริมการทอผ้าจากสีธรรมชาติที่ภูมิปัญญาของชนเผ่า จึงจะทำให้วัฒนธรรมของชนเผ่ายั่งยืนต่อไปได้